

„Élni kell, élni muszáj”

**A GULÁG–GUPVI-KUTATÓK
NEMZETKÖZI FÓRUMA
KÁRPÁTALJÁN 2019.**

*Nemzetközi emlékkonferencia
Makkosjánosi, 2019. november 15.*

Kárpátaljai Magyar Könyvek 293.

Sorozatszerkesztő és felelős kiadó: Dupka György

A kiadvány megjelenését
a Bethlen Gábor Alap támogatta

A kötet a 2019. november 15-én Makkosjánosiban
a Szolyvai Emlékparkbizottság által rendezett
GULÁG–GUPVI Fórum 2019. nemzetközi emlékkonferencia anyagait tartalmazza.

Készült a Szolyvai Emlékparkbizottság kutatóműhelyében
Szerkesztette: *dr. Dupka György, dr. Zubánics László*
A közölt tanulmányok tartalmáért a szerzők a felelősek.

Lektorálta: *dr. Zubánics László*

© *dr. Dupka György*, 2020

© A szerzők, 2020

A borítón a sztari szombori (Szozany település) *Malenkij robotra elburcoltak emlékműve*
(Matl Péter szobrász alkotása, 2016),
a hátsó borítón a Szolyvai Emlékparkban felállított *Magyar országgyűlési képviselők,
felsőházi tagok emlékkeresztje* (Mihajlo Beleny alkotása, 2016) látható.
A képanyag alapján a borítót Dupka Zsolt tervezte.

Lektorálta és szerkesztette: *dr. Zékány Krisztina*

Orosz fordítás: *dr. Lengyel Sándor*

Közreműködő, foratók, képszerkesztő: *Fuchs Andrea*

Borító, műszaki szerkesztő: *Dupka Zsolt*

A könyv elektronikus változata elérhető:

www.kmmi.org.ua (Adattár, könyvek)

Nyomdai munkák: RIK-U Kft.

ISBN 978-615-5757-26-6

ISSN 1022-0283

A Szolyvai Emlékparkbizottság Évkönyve

„Élni kell, élni muszáj”

**A GULÁG–GUPVI-KUTATÓK
NEMZETKÖZI FÓRUMA
KÁRPÁTALJÁN 2019.**

*Nemzetközi emlékkonferencia
Makkosjánosi, 2019. november 15.*

Szolyvai Emlékparkbizottság – Intermix Kiadó
Ungvár–Budapest
2020

TARTALOM

Tóth Mihály

A Szolyvai Emlékparkbizottság 2019. évi tevékenységéről 7

Dupka György

30 éve indult el a GULÁG–GUPVI tabudöntő kutatás és
épült fel emlékezetpolitikánk epicentruma,
a Szolyvai Emlékpark (1989–2019) 13

Olekszij Korszun

Három évtizednyi GULÁG–GUPVI-dokumentum
feltárásának mérlege..... 29

Molnár D. Erzsébet

A Szovjetunióhoz csatolt Kárpátaljáról
a Donyec-medencei szénbányákba
Kárpátaljai magyarok a donbászi FZO-iskolákban.....51

Márkus Beáta

A „malenkij robot” utáni hatósági intézkedések
a Dél-Dunántúlon helyi források tükrében 69

Kállay Karolina

Helyszíni szemle és történettudósítás az egykori SZU MVD
GUPVI és a repatriálással megbízott szovjet szervek
36. sz. máramarosi hadifogoly-gyűjtőtáborban
és átvételi állomáson 85

Marosi István

„Katakomba-szolgálat”
A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye
1944–1989 közötti üldözése..... 101

Bimba Brigitta

Munkács környéki sváb nők internálása 1944-45 fordulóján.... 121

<i>Mádi Bianka</i>	
Internálás az otthon maradtak visszaemlékezésének tükrében.....	137
<i>Szabó Kata</i>	
„Élni kell, élni muszáj” (Színre vitt erőszak: közös pontok és eltérések A sátán fattya regény- és filmváltozatában).....	151
<i>Botlik József</i>	
A délvidéki magyarok és németek 220 lágerben pusztultak 1944 október – 1948 március.....	161
<i>Motrevics Vladimir Pavlovics – Smykalin Alexander Szergejevics</i>	
Magyarok Szverdlovszk megyében	183
az 1920–1930-as években.....	185
<i>Мотревич Владимир Павлович – Смыкалин Александр Сергеевич</i>	
Венгры в Свердловской области в 1920-е – 1930-е гг.	195

FÜGGELÉK

Nemzetközi emlékkonferencia 2019. november 15., Jánosi, Helikon hotel.....	209
Megemlékezés, koszorúzás, emléktáblák avatása a Szolyvai Emlékparkban, 2019. november 16.	212
GULÁG–GUPVI-emlékezetpolitika: fontosabb események, megvalósult projektek, 2019	215
GULÁG–GUPVI-kiadványok, 2019	241
GULÁG–GUPVI Nemzetközi Fórum 2018 anyagainak jegyzéke	242
Előadók, szerzők.....	245

*MOLNÁR D. ERZSÉBET*⁶⁷

A SZOVJETUNIÓHOZ CSATOLT KÁRPÁTALJÁRÓL A DONYEC-MEDENCEI SZÉNBÁNYÁKBA

Kárpátaljai magyarok a donbászi⁶⁸ FZO-iskolákban⁶⁹

Kárpátalja 1944-es szovjet megszállását, illetve a Szovjetunióba történő beolvasztását követően a helyi közösségnek számos, a szovjetizálást elősegítő intézkedést kellett elszenvednie. Egyik ilyen volt az 1947-ben

⁶⁷ dr. Molnár D. Erzsébet (Beregszász) történész, PhD, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola docense

⁶⁸ Donbász – Donyeckij bászejn, a Donyec-medence közismert neve az orosz, ukrán nyelvben. A szláv megnevezés fordítás nélkül került át a magyar szóhasználatba.

⁶⁹ Fabricisno-zavodszkoje obucsenyije – üzemi-gyári oktatás

kezdődő, katonaköteles korba lépett fiatal generáció Donyec-medencei bányüzemi munkára kényszerítése.

Amikor a sztálini vezetés kihirdette az 1946–1950 között teljesítendő negyedik ötéves tervet a gazdaság újjáépítésére és fejlesztésére vonatkozóan, a fő hangsúlyt a nehézipar fejlesztésére helyezték, amelyben kulcsfontosságú szerepet játszott a Donyec-medencei szénipar. A sikeres teljesítés érdekében rengeteg munkást, szakembert kívántak mozgósítani, így 1947-ben a Szovjetunió Minisztertanácsa rendeletet fogadott el a munkások donyeci szénmedencébe, másképpen Donbászra irányítására és kiképzésére vonatkozóan. A köztársasági és területi szintű vezetést kötelezték az utasítások végrehajtására, a kiszabott kvótát a megyei, azon belül pedig a járási szervezeteknek teljesíteni kellett. A propaganda igyekezett önkéntes tömegmozgalomként feltüntetni, azonban a kényszerítés ténye nyilvánvaló volt.⁷⁰ A Szovjetunió Minisztertanácsa elfogadta a rendeletet, megszabta a kvótát, amit a megyei, azon belül pedig a járási szervezeteknek teljesíteni kellett.

A munkaerőt a donyeci szénmedencébe, másképpen Donbászra a katonaköteles korba lépett fiatalok köréből szándékozták előállítani mozgósítás révén, mely a sztálini (ma donyECKI) és a vorosilovgrádi (ma luhanszki) területeken létrehozott szakipari iskolákba, ún. FZO-iskolákba irányult. Az intézményeket *Az állami munkástartalékokról* című, 1940. október 2-án kelt rendelettel hozták létre a Szovjetunióban,⁷¹ mely alapján a behívottakat az SzSzKSz állami munkaerő tartalékának tekintették, akik kötelesek a FZO elvégzése után a meghatározott ideig a Donyec-medencében dolgozni. A tanintézetekben néhány hónapig tartó felkészítés után a fiatalok képesítést szerezhettek a szénipari, bányászati, kohászati, építőipari szakmák területén, majd munkára fogták őket az adott szakmában. 1946-47 folyamán számos FZO-iskolát építettek a Donbász-környéki nagy bányavárosokban: Horlivkán, Jenakijevon, Krasznoarmijszkan,

⁷⁰ OFICINSZKIJ Román: *Munkaerő-toborzás a Donbászra*. In: Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra. Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2010. 251.

⁷¹ BOTLIK József: *A bűség csapdájában*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2003. 62.

Dzerzsinszkben, Makijevkán (lásd 1. ábra).⁷² Ezek az iskolák a Donyecki Munkaközpontokhoz tartoztak és ide irányították a kárpátaljai fiatalokat is,⁷³ akiket három évig tartó munkaszolgálat letöltésére köteleztek. Kárpátaljai szóhasználatnál élve ők lettek a „dombászosok”.

1. ábra. A donbászi munkaszolgálat leggyakoribb helyszínei
Szerkesztette: Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István

A behívás, illetve a donbászi csoportok megszervezése Kárpánton túli Ukrajna Néptanácsa végrehajtó bizottságának és hadügyi osztályának feladata volt.⁷⁴ 1947-ben a területi végrehajtó bizottság határozatot fogadott el a fiatalok FZO-iskolába történő irányításáról és ezzel Kárpátalja területén is megkezdődött az egyre nagyobb ütemű mozgósítás. A községházára, városi előjáróságokra előzőleg felhívott fiatalokkal igyekeztek aláíratni egy önkéntes munkavállalásról szóló dokumentumot, amivel azt kívánták bizonyítani, hogy a fiúk önként utaznak a szénbányákba dolgozni.⁷⁵ Ráadásul már az első behívások alkalmával

⁷² ДАЗО, Ф.195., оп.23., од.зб. 59., 161. Közli: Довганич О. Д. – Хланта О. В. *Переслідування молоді за втечі зі шкіл ФЗН та за антирадянську пропаганду у військових частинах. Реабілітовані історією. Закарпатська область.* Ред.кол. під кер.: РІЗАК, І.М. ВАТ «Видав-во Закарпаття», Ужгород, 2003. ст. 111.

⁷³ Офісінсзкіј 2010. 251-252.

⁷⁴ Справка, докладная записка отдела о проведении в области призыва в ряды Советской Армии, школы ФЗО. Директивные письма. ДАЗО, Ф. 14., оп.1., од.зб. 404.

⁷⁵ Kovács Elemér: *Élőlátók.* Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993. 107.

kiderült, hogy a többség nem jelentkezett, mivel nyíltan megtagadta, hogy átvegye a behívót.⁷⁶

1948-ban tovább, még nagyobb mértékben folytatódott a mozgósítás, melynek ütemtervét és körzetenkénti megoszlását a megyei tanács határozatban rögzítette. Ennek értelmében 3,5 ezer 18-19 éves fiatalot kellett mobilizálni és a sztálini (donyeck) területre küldeni.⁷⁷

A munkaszolgálatra kiszemelték összegyűjtése többféle módon történt: 1947-ben – amikor a mozgósítás fő szervezője és irányítója a hadkiegészítő parancsnokság volt – a behívás szabályos katonai behívó útján történt, számos esetben azonban a szovjet hatalom végrehajtói egyszerűen megjelentek a településeken és elvitték a fiatalokat. 1948-tól a munkaszolgálatra való irányítás a Végrehajtó Bizottság hatáskörébe tartozott. Ha a behívott kapott hivatalos dokumentumot, amely bányaüzemi munkára kötelezte őt, akkor 1948-tól a végrehajtás szerve küldte azt.⁷⁸ Előfordult olyan eset is, hogy egyes településeken a málenkij robothoz hasonlóan, ebben az esetben is a falusi kisbíró dobolta ki a jelentkezésre való kötelezettséget.

A munkaszolgálatra irányítandó személyek településenként történő összegyűjtése után fegyveres őrcsapat kíséretében a járási központokba irányították őket, onnan pedig Munkácsra, mivel a Területi Végrehajtó Bizottság Munkácson jelölte ki a munkaszolgálatra irányított fiatalok gyűjtőhelyét a vasútállomás közelében. A behívottak itt gyülekeztek szerte a megyéből és az alkalmassági vizsgálat után fegyveres őrcsapat kíséretében innen irányították őket a vasútállomásra, ahol hadiszervezetekben kiszállították őket a célállomásra. A mozgósított fiataloknak meleg ruhát, cipőt, tartalék fehérneműt, kanalat, törölközőt és háromnapos ételt kellett magukkal vinniük. Hivatalosan szükség volt a következő iratokra: személyi igazolvány bejegyzéssel, hogy kijelentkeztek állandó lakhelyükről, érvényes lakcímkijelentő lap, beutaló a szakiskolába, egészségügyi igazolás, valamint lakhelyi igazolás,⁷⁹ a gyakorlatban azonban csak a személyi igazolványukat kérték a behívottaktól. Miután összegyűlt a megfelelő létszám, vonaton, elkülönítve

⁷⁶ ОФИЦІНСКІЙ 2010. 251-252.

⁷⁷ ДА30, Ф.195., оп.1., од.зб. 78., 10-13. Közli: ДОВГАНІЧ–ХААНТА 2003. 110.

⁷⁸ Huszti Csaba (szül.1927, Kígyós) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. május

⁷⁹ ОФИЦІНСКІЙ 2010. 251-252.

a számukra fenntartott kocsikban szállították ki őket a célállomásra: „Személykocsiba mentünk, de úgy tele volt, hogy egymás hátán voltunk. Egy hét múlva értünk oda.”⁸⁰ Az út során – a szökések gyakorisága miatt – rendszeresek voltak a létszámmellenőrzések: „Egy hétig mentünk Donbászra. A vagonba mindig kopogtattak a katonák. Mindig kutyával jöttek, kinyitották a vagonajtót, akkor egyik kutya a batyuhoz, a másik odaszorított bennünk. Akkor számolt a katona, számolt bennünk... Volt úgy, hogy kétszer is vissza, mert eltévesztette a számolást.”⁸¹

Néhány esetben szóbeli magyarázattal szolgáltak a begyűjtést irányító személyek: a leggyakoribb magyarázat a katonakötelességükre való hivatkozás volt, más esetekben hangsúlyozták, hogy a háború utáni újjáépítés miatt van szükség a munkaerőre, illetve előszeretettel illették az intézkedést „a tanulás lehetőségének” indokával. Ritkábban ugyan, de olyan eset is előfordult, amikor az etnikai keveredést említették a távoli területen teljesítendő munkaszolgálat okaként, valószínűsíthetően Kárpátalja alföldi részének, a határ menti sáv nemzetiségi összetételének megváltoztatására irányuló törekvés egyik összetevőjeként képzelve el az intézkedést: „Hogy keveredjen a fiatalság, mondták is, gyűlésen mondták, hogy keveredjen a fiatalság. Megmondták, hogy meg kell ott nősülni.”⁸²

Több esetben semmilyen magyarázatot nem adtak, egyszerűen csak közölték, hogy az illető a személyi igazolványával jelenjen meg a megadott helyen: „Felszólítottak, hogy vigyem fel a személyimmet az irodába. Az iroda itt volt a templom mellett, ahol az óvoda volt és vigyem fel, és holnap menni kell érte. Másnap menni kellett érte a református templomudvarba, ahol a klinika van, és ott drótból volt a kerítés, s már körül volt ülve tróger milicistákkal és gépfegyverrel, úgyhogy onnan már kijönni nem lehetett. Ha már mindenki összegyűlt, csináltak ott sorakozót meg ezt meg azt, mint a katonáknak, és még ott is háltunk egy éjszaka. Onnan betolattak egy fedeles autót, és arra felültettek és Munkácsra vittek egyből.”⁸³ Több visszaemlékező tanúsága szerint – behívó vagy

⁸⁰ Papp Endre (szül. 1927, Csetfalva) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. június

⁸¹ Papp Ferenc (szül. 1927, Csetfalva) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. június

⁸² Brikk Elemér (szül. 1931, Batár) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2007. május

⁸³ Bodnár Ferenc (szül. 1934, Beregszász) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2008. május

bármilyen írásbeli felszólítás kiküldése nélkül – a katonák erőszakkal vitték el: *„Mégfotak a katonák és elvittek, erővel elvittek.”*⁸⁴

A megfélemlítések ellenére többen próbálkoztak meg bujdosás révén elkerülni a munkaszolgálatot: *„Engem is üldöztek sok éven, két éven keresztül. Télbe voltunk, hogy esett, fújt a hó, és kint a Szernyemocsárban bujkáltunk a legelőn. Többen is. Akik tudtunk. A milíciák meg itt kurgattak bennünket, hogy elfogjanak.”*⁸⁵ *„Erről nagyon nem jó volna beszélni. Három évig ágyban nem feküdtem, csak kint az erdőben bujkáltam (...) mégis megfotak (...) és elhurcoltak.”*⁸⁶

1949-ben a Területi Végrehajtó Bizottság mellett egy külön egységet hoztak létre a katonakötelesek FZO-iskolába küldésének szervezésével kapcsolatban A. P. Szemenov vezetésével. A terv nem teljesítése, illetve a tervezett létszám el nem küldése esetén a központi kormányzat magyarázatot követelt tőle és a Területi Végrehajtó Bizottság elnökétől, Turjanicától. 1949. október 1-én kelt levelében például Turjanica magyarázatként írta az USZSZK minisztertanácsához címzett levelében, hogy az újabb kvótát azért nem sikerült teljesíteni, mert a területen nem kielégítő a szervező- és tömegfelvilágosító munka a fiatalok között, illetve 1947-49 között már 12 ezer fiatalot elküldtek FZO-iskolába.⁸⁷

Bár a levéltári dokumentumokban nem történik utalás arra vonatkozólag, hogy a munkaszolgálatra küldött fiatalok kiválasztása nemzetiségi alapon történt, a Donbászt megjárt kárpátaljai visszaemlékezők egyöntetűen állítják, hogy községükben kizárólag a magyar nemzetiségű, hadköteleseket sújtotta az újabb szovjet intézkedés *„Azért vittek el, mert katonakötelesek lettünk volna, de csak az ukrán nemzetiségűeket hívták be a fegyveres hadseregbe, a magyarokat, akik ’25-től ’28-ig születtek – ’25, ’26, ’27 – ezt a három korosztályt vitték első tránszportba Donbászra.”*⁸⁸ *„Hetten mentünk tán Verbócról el, voltak Patakról, Salánkról. És arra emlékszek, hogy Egres egy nagy falu, és onnan egy sem volt, ezek ruszinok, ruszin falu. Úgy jön ki, hogy őket akkor nem*

⁸⁴ Berényi Ernő (szül. 1930, Hetyen) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2005. január

⁸⁵ Bakos Zoltán (szül. 1932, Dercen) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2005. február

⁸⁶ Berényi Ernő (szül. 1930, Hetyen) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2005. január

⁸⁷ ДАЗО, Ф.195., оп.23., о.а.зб. 60., 49. Közli: ДОВГАНИЧ О. Д. – ХЛАХТА О. В. 2003. 111.

⁸⁸ Huszti Csaba (szül. 1927, Kígyós) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. május

vitték, csak a magyarokat. Úgy aztán, akkor már nem szöktünk el, mert télére nem volt hova menekülni.⁸⁹ „Itt nem bíztak meg bennünk, itt, mint magyarokba, hogy vittek volna katonának. Úgy vittek, mint katonára, soroztak, minden, jártunk komisszióra. Besoroztak és közbe elvittek munkára a bányába.”⁹⁰ A „megbízhatatlanság”, mint a munkaszolgálat indítéka a legtöbb kárpátaljai, magyar nemzetiségű „donbászos” tudatában jelen van: „1944 novemberében, mikor elhurcolták az embereket, a megtorlásnak még nem volt vége. Mi, magyarok továbbra is megbízhatatlan emberek voltunk, például nem vitték a magyar fiúkat katonának. Ruszint, cigányt, zsidót igen, de magyart nem. De annál inkább a katonai parancsnokságon keresztül a donbászi szénbányákba.”⁹¹ „Behívtak bennünket, katonakötelesek voltunk abban az időben, és mivel mi magyarok voltunk, nem bíztak bennünk, hogy katonák legyünk, mert hát a háborúban a magyarok is harcoltak a szovjetekkel, így nem bíztak meg bennünk, és akkor elvittek bennünk munkaszolgálatra Donbászra FZO-ba, hogy tanítsanak bennünket, hogy adjanak valamilyen mesteriséget, hogy dolgozzunk, hogy tudjunk építeni felfele amit a háborúban leromboltak, felrobbantottak.”⁹² „A katonai parancsnokságon keresztül, mi nem voltunk megbízhatók, azért a katonai parancsnokság vitt bennünket Donbászra.”⁹³ „Nem voltunk megbízhatók, ezért a vasgyárba kerültünk, azt hiszem helyreállítani.”⁹⁴ „Azt mondták, még katonák nem lehetünk. Ahogy bejöttek az oroszok, ugye nem tudom én hány évet kellett itt még lenni, hogy mink megbízhatók legyünk, hogy katonának vigyenek. Őszintén mondom.”⁹⁵ „A hadkiegészítő parancsnokság vitt minket, csak nem vittek katonának, mert nem bíztak bennünk.”⁹⁶

Nem zárható ki, hogy a visszaemlékezők érve a munkaszolgálatl kapcsolatokban megalapozott a velük szemben táplált bizalmatlanságot illetően, hiszen a vidék addig más országhoz tartozott, ennél fogva a határsávbán nem szláv etnikumú lakosság élt. Azonban az sem jelent-

⁸⁹ Stul Ferenc (szül. 1930, Verbóc) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2007. április

⁹⁰ Papp Endre (szül. 1927, Csetfalva) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. június

⁹¹ Jónás Zoltán (szül. 1930, Eszeny) lejegyzett visszaemlékezése, 2001.

⁹² Orbán Béla (szül. 1930, Feketepatak) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. április

⁹³ Holozsay István (szül. 1925, Bene) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2008. május

⁹⁴ Cseh Pál (szül. 1928, Makkosjányosi) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2005. április

⁹⁵ Bedő János (szül. 1931, Makkosjányosi) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2005. április

⁹⁶ Papp Ferenc (szül. 1927, Csetfalva) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. június

hető ki teljes egyértelműséggel, hogy Kárpátaljáról kizárólag a magyar nemzetiségű katonaköteles korba lépett fiatalokat vitték a Donyec-medencébe, mivel a FZO-iskolák a legtöbb esetben vegyes etnikai összetételűek voltak, a munkaszolgálatosok között pedig kárpátaljai ruszin, illetve ukrán nemzetiségű személyek is fellelhetők: *„Ruszinok voltak Donbászban, kárpátaljaiak.”*⁹⁷ A rendelkezésre álló adatok arra engednek következtetni, hogy – mivel a Kárpátalja területére megszabott kvóta teljesítésében kisebb vagy nagyobb mértékben de valamennyi járásnak ki kellett vennie a részét – a magyar többségű, illetve etnikailag vegyes összetételű közigazgatási egységekből főként, vagy kizárólag a magyar nemzetiségű katonaköteles korúakat vitték, azonban a ruszinok, vagy ukránok által lakott települések is érintve voltak a munkaszolgálatosok kiállításának tekintetében.⁹⁸

Több visszaemlékezésben jelenik meg a helyi magyarságot „eladó”, a kommunista hatalmat kiszolgáló funkcionárius személye: *„Itt volt egy eladó, aki eladta a magyarságot, eladott mindent.”*⁹⁹ *„Volt egy derceni „emberbefogó”. Nappal járta a falut, hogy hol hall valamit, hogy hova bújnak az ilyen fiatalok, akiket Donbászra szedtek össze felé.”*¹⁰⁰

A témát érintő szakirodalom említést tesz a Felső-Tiszavidéken élő román nemzetiségű hadkötelesek behívásáról, akik közül közel 100 fő kapott behívót, de egyikük sem jelent meg a gyűjtőhelyen. A munkabizottságok tagjai felkeresték az érintettek otthonait, de a behívottak közül senkit nem találtak meg.¹⁰¹

A donbászi munkaszolgálatot teljesített egyes visszaemlékezők szerint a hatóságok a munkaerő-szerzés mellett ezt az intézkedést is felhasználták a kárpátaljai magyarság újbóli megtizedelésére: *„Munkáshiány volt. Mi meg beleestünk abba a korosztályba, mert már voltunk 18 évesek. Mert ’44-ben, mikor az embereket vitték, akkor mi még kiestünk, minket akkor még nem lehetett vinni. Azután megint felnőtt egy kis munkaerő és akkor ezeket is távolították elfelé. Én így gondolom,*

⁹⁷ Nagy Béla (szül. 1927, Eszény) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. március

⁹⁸ A mindeddig feltárt levéltári dokumentumokban szereplő FZO-iskolások névsora többségében magyar hangzású neveket tartalmaz. ДАЗО, Ф.2558., оп.1., о.д.зб. 797., 134., Ф.2558., оп.1., о.д.зб. 1919., 152-154., 179. Közli: ДОВГАНИЧ О. Д. – ХЛАНТА О. В. 2003. 112.

⁹⁹ Horváth Gyula (szül. 1933, Mezőgecsé) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. július

¹⁰⁰ Bakos Zoltán (szül. 1932, Dercen) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2005. február

¹⁰¹ ОФІСІНСЬКІЙ 2010. 252.

ezért vitték Donbászra bennünket. Mert az itteni magyarságot katonának nem vitték és azért vitték Donbászra, hogy nehoogy erő kerekedjen itt felfele. Inkább semmisítették, gyengítették itt lefele az embereket. Én így gondolom. Csak ezért vihettek bennünket, mert mi nem ártottunk tényleg senkinek. Mi magyarok nem voltunk megbízhatóak, mer az ukránokat katonának vitték, minket meg a FZO-ba.”¹⁰²

A kényszermunkára elhurcoltak emlékezetében ezek az események több szempontból is tragédiaként jelennek meg: egyrészt, miután édesapjuk és rosszabbik esetben még idősebb bátyjuk is a malenkij robot áldozatává vált, őket – arra kényszerítve, hogy otthon hagyják édesanyjukat és fiatalabb testvéreiket – mint családfenntartót, szintén elhurcolták. *„Akkor is becsaptak bennünket. Mert arról volt szó – húsz évesek voltunk – hogy visznek katonának 1947-ben. És a szénbányába vitték. Én éppen egy év, hogy nem estem bele a három napi munkába. Nekem két bátyám halt oda. Egyik volt 19, a másik 21 éves. Egyiket halva Szolovjáról édesapám küldte haza. Apám is ott volt.”¹⁰³ „Az anyám gyenge, beteges volt, hatan voltunk testvérek, az apámat elvitték, én lettem volna a legnagyobb, a családfő itthon, de Donbászra el kellett menni, elvitték.”¹⁰⁴ „Beleestem ebbe a donbászi menerbe, Donbászra hordták az embereket. Jobban mondvá előtte vitték a „háromnapos embereket.” Ez volt ’44-ben. Akkor még én kicsi voltam, a bátyám beleesett, azt elvitték apámmal együtt. Mind a kettő odamaradt és utána én odafejlődtem, és mivel hogy nagyobb család voltunk, engem ’48 tavaszán felmentettek, de ősszel már cserez vojenkomát, akkor elvitték.”¹⁰⁵ „’44-ben, mikor bejöttek az oroszok, apámat elvitték a lágerbe és gazdálkodtunk, míg el nem vitték Donbászra.”¹⁰⁶ „Az én apám a vasúton dolgozott, azt elvitték a lágerbe az oroszok. Az is odamaradt, meghalt.”¹⁰⁷*

Az egyéni tragédiákon túl, a visszaemlékezők elbeszéléseiben a malenkij robot mellett a donbászi munkaszolgálat is az egész közösséget sújtó intézkedésként jelenik meg: *„Az embereket elvitték a lágerbe*

¹⁰² Tóth Béla (szül. 1928, Kigyós) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. május

¹⁰³ Máté Viktor (szül. 1927 Beregújfalu) visszaemlékezése. A visszaemlékezést közli: P. PUNYKÓ M. 1993. 111.

¹⁰⁴ Nagy Béla (szül. 1927, Eszény) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. március

¹⁰⁵ Tóth Béla (szül. 1928, Kigyós) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. május

¹⁰⁶ Papp Endre (szül. 1927, Csetfalva) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. június

¹⁰⁷ Papp Ferenc (szül. 1927, Csetfalva) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. június

*18-50 évig, minket azután Donbászra vittek. Úgyhogy férfiak Csetfalván alig voltak. Nagyon kevesen voltak.*¹⁰⁸

A Donbászra történő munkaerő-toborzás 1952-ig volt jelen. Ettől kezdve katonai sorszolgálatra vitték a magyar nemzetiségű fiatalokat is. Arról, hogy összességében hány embert hurcoltak el és lett áldozta ennek az újabb a régió fiatalságát megcélzó szovjet intézkedésnek, összesítő adatok sajnos nem állnak a rendelkezésünkre. Ivan Turjanica jelentéséből az 1947-49 között mozgósítottak létszámára vonatkozóan ismertek az adatok, ahol a Végrehajtó Bizottság elnöke 12 ezer főről számol be.¹⁰⁹

A Donyec-medencén belül a kárpátaljai behívottakat olyan bányavárosokba vitték, mint Makijevka, Jenakijev, Sztalino¹¹⁰, Horlivka, Krasznodon, Krasznoarmijszk. Megérkezés után a hatóságok elvették tőlük a személyigazolványukat és csak a munkaszolgálat letelte után adták vissza tulajdonosaiknak, a ruházatukat szintén le kellett adni, helyette FZO-s egyenruhát kaptak. Ezután megkezdődött számukra a szakmai felkészítés, melynek időtartama részlegenként változó volt: az elvégzendő munkafolyamattól függően két héttől három hónapos időtartamig tartott, azonban számos esetben az illetőt mindenféle felkészítés nélkül, gyakorlati ismeretek híján azonnal dolgozni küldték: *„Elvittek, hogy megyünk FZO-ra, de egyből vittek a szénbányába.”*¹¹¹ *„Elvittek Donbászra, a bányába levittek első nap. A mi bányánk 360 m mély volt, nyílegyenesen lefelé. Egyik lift lement, azzal lementünk a szénrétegnek a fenekére és ott mentek végig az alagutak.”*¹¹²

A hatalmas ipar- és bányavárosokban a különböző munkafolyamatokat tekintve a legtöbben természetesen a bányákban dolgozott vājárként, fúrósként, vagy éppen szenet lapátolóként, de ácsokat is képeztek ki a FZO-iskolákban és sokan dolgoztak asztalosként vagy vasöntőként is: *„Makijevka, ez Donbászson van, ott van a legnagyobb vasgyár, olvasztó, csináltak síneket, vinklit, hengerelt árut. Nagy, 2,5*

¹⁰⁸ Papp Ferenc (szül. 1927, Csetfalva) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. június

¹⁰⁹ ДАЗО, Ф.195., оп.23., оа.зб. 60., 49. Közli: ДОВГАНИЧ О. А. – ХЛАНТА О. В. 2003. 111.

¹¹⁰ Donyeck 1943-61 között használt neve.

¹¹¹ Nagy Béla (1 (szül. 1927, Eszeny) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. március

¹¹² Papp Ferenc (szül. 1927, Csetfalva) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. június

km széles, 4 km hosszú területű volt a gyár körülvéve téglafallal. Persze puskás örök őrizték.¹¹³

A tervezdélkodásnak megfelelően a bányászoknak és munkásoknak itt is teljesíteniük kellett a napi normát, addig nem fejezhatték be a munkát: „Nyolcórái munkába meg kellett csinálni a tervet. Nem bírtuk megcsinálni. Valamikor tíz órát is dolgoztunk, hogy alig tudtunk feljönni a liften – mert már akkor felfelé a szenet azon a liften hordták – alig tudtunk feljönni. (...) Mi 24 óra alatt feladtunk 120 t szenet egy helyről, egy részlegről. Két műszakban dolgoztak a fűrészek, mi pedig famunkások voltunk, adogattuk 500 m mélyre le a faanyagot.”¹¹⁴

A bányákban és a gyárakban állandó jelleggel folyt a munka, a munkások három műszakban dolgoztak, napi 8 órában: „8 óra munkaidő volt, aki azt letudta, 16 óra hosszát meg fent volt, mert három műszak volt. De mikor feljöttünk, nem ismertük meg egyik a másikat, nem ismertük meg a fekete koromtól. Amikor bementünk a fürdőbe, kellett két óra hosszát (...) Egyik végén a szennyes ruhát kellett leadni, a munkaruhát. A másik végén meg a tiszta ruhát kaptuk. De olyan feketék voltunk, mint az üszök. Egy óra hosszág mosakodtunk.”¹¹⁵

A legnehezebb és leginkább embertpróbáló munka a bányászoké volt. A legtöbb helyen csupán 60-70 cm vastagságú volt a szénréteg, így a vájatok magassága miatt mind a robbantást, a fűrészt, mind a kitermelést a dúcolást végzők csak hason csúsztatva, vagy négykézláb tudtak dolgozni vízben, mivel hasuk alatt folyt, fejük felett pedig csepegett a víz.¹¹⁶

A bányák rossz állapota miatt gyakoriak voltak a bányaomlások, gázzsivárgások miatt bekövetkezett balesetek: „A bánya leszakadt, ahol én voltam. Lent voltam 48 órát, míg kiszabadítottak, mert ahol én fűrtam, ott más nem dolgozott.”¹¹⁷

A balesetek elkerülésének érdekében patkányokat, néhol lovat is vittek le, hogy jelezzék a közelgő veszélyt. „Hiába visított a patkány, horkantott a ló, 1949. november 18-án mégiscsak a sújtólégrobbanás tette el tizenhárom társunkat. Heten maradtunk meg. Akiket aztán 36

¹¹³ Cseh Pál (szül. 1928, Makkosjányosi) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2005. április

¹¹⁴ Blanár Dezső (szül. 1929, Csetfalva) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. június

¹¹⁵ Nagy Béla (szül. 1927, Eszény) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. március

¹¹⁶ Kovács 1993. 102.

¹¹⁷ Horvát Gyula (szül. 1933, Mezőgecse) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. július

*órai megfeszített munka után szabadítottak ki a bányamentők.*¹¹⁸ Más típusú balesetek is előfordultak: többen a csilléből estek ki és zúzódtak halálra, volt, akit egyszerűen egy leváló kő nyomott agyon.¹¹⁹

Az ételmezést illetően a FZO-iskolákban naponta háromszor étkeztek a tanulók. Elmondásuk alapján bár az étel mennyisége és minősége is rendkívül silány volt, arra elég volt, hogy ne éhezzenek: *„Ennivalót, amit tudtak, ők is, akkor volt a nagy háborúnak vége, nem lehetett követelni. Mikor mi volt, de háromszor naponta adtak.*¹²⁰ Az étel osztásánál figyelembe vették, hogy ki milyen nehézségű munkát végez, ennek megfelelően a bányászok kapták meg először az ennivalót: *„Minden reggel a bányász az első volt a kenyérre. Volt egy könyvünk, azt felmutattuk, nekünk már adták is. Nem kellett nekünk sorba állni.*¹²¹

Ételmezési gondok leginkább a kezdeti időszakban voltak jellemzőek, a világháború után kitört, egész Ukrajnát sújtó 1946-47-es éhínséggel magyarázható, gyakran éhgyomorral küldték munkába a behívottakat: *„Elég nehéz volt a helyzet az akkori időben. Éhség volt. Éhen kellett dolgozni a bányába lent. Nehéz idők voltak.*¹²² Többségük csak a hazuról küldött élelmiszer-csomagok segítségével tudta átvészelni a munkaszolgálat idejét: Megindítóan sajnálatosak azok az esetek, amikor a málenkij robot miatt elvesztett apa és a betegség következtében elhunyt anya hiánya miatt nem volt, aki küldjön ételmet: *„(...) nekem, ugye nem volt már szülőm. Én csomagot se kaptam két és fél évig, egy csomagot se. Semmit.*¹²³

Több visszaemlékező elmondása szerint a bányák környéki településeken az ottani lakosság rosszabb körülmények között élt, mint otthon ők. A helybeliek ráadásul ellenszenvvel tekintettek rájuk, mivel úgy vélték, hogy elveszik a munkájukat.¹²⁴ *„Mikor odavittek bennünket, azt mondta az ottani nép, elmentünk tőlük a kenyeret megenni. A munkát elvenni, a kenyeret megenni.*¹²⁵ *„Az utcán hajigáltak bennün-*

¹¹⁸ A visszaemlékezést közli: Kovács E. 1993. 102.

¹¹⁹ Kovács E. 1993. 105.

¹²⁰ Nagy Béla (szül. 1927, Eszény) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. március

¹²¹ Horváth Gyula (szül. 1933, Mezőgecse) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. július

¹²² Tóth Sándor (szül. 1926, Beregújfalu) visszaemlékezése. A visszaemlékezést közli P. PUNYKÓ M. 1993. 118.

¹²³ Nagy Béla (szül. 1927, Eszény) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. március

¹²⁴ Kovács 1993. 99-100.

¹²⁵ Horvát Gyula (szül. 1933, Mezőgecse) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. július

*ket. Mentünk a gyárba és hajigáltak. Azt mondták, hogy nekünk nincs kenyérünk itthon, nem tudunk mit enni, azért mentünk oda. Hát erővel hurcoltak el.*¹²⁶

A munkások etnikai összetételét illetően elmondható, hogy számos nemzet képviseltette magát Donbászban. Leggyakrabban az ukránok, ruszinok, moldovánok, fehéroroszkok, üzbégek, grúzok, lengyelek, észtek, lettek említése fordul elő, illetve nagy számban voltak jelen a háború után szovjet fogságba esett német nemzetiségűek, illetve német hadifogságba esett, a szovjet katonák által kiszabadított oroszok is. Némelyik bányában találkoztak a Magyarországról, német származása, vagy német hangzású neve miatt Donbászra hurcolt nőkkel is: *„Voltak ott románok, sokan voltak a Dunántúlról, nők, magyar nők, akiket ott bevagoníroztak, úgy hozták el a magyar nőket. Öregek, meg velem korabeliek, fiatal lányok voltak: 14, 15 éves, 17 éves, melyik mennyi. Azok külön részlegben voltak, nem járkaálhattak sehova.*¹²⁷

A bányákban dolgozó munkások változó időtartamot töltöttek Donbászban: van, aki több mint három évet dolgozott le a szénbányákban, de olyan visszaemlékezővel is találkozhatunk, akik a sikeres szökéseknek köszönhetően néhány hét vagy hónap után búcsút intett Donbasznak.

A fiatalok számára a legnagyobb veszélyt a körülmények jelentették, amelyek közt életüket kockáztatva dolgozni voltak kénytelenek. A bányamentők állandó jelenséggé váltak a különböző részlegeken a gyakori omlások vagy a bányák kigyulladásai miatt. Nyilvánvalóan ez volt az oka sorozatossá vált szökéseknek, amivel – a vagonokban a szén közt, vagy gyalog útnak indulva – de a munkaszolgálatot teljesítők jelentős része megpróbálkozott: *„Majdnem egy esztendő töltem ott le, de a bánya beszakadt, ahol én fúrtam. Kijött a mentőcsapat, kiszabadított. Akkor én elszóktam haza '49. szeptember 15-én. És '50. március 20-ig bujkáltam, akkor elfogtak és utána börtönre ítélték. Beregszászban*

¹²⁶ Sas Zoltán (szül. 1930, Csonkapapi) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2005. január

¹²⁷ Horvát Gyula (szül. 1933, Mezőgecse) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. július. A visszaemlékező valószínűsíthetően a Magyarország területéről német nemzetisége vagy német hangzású neve miatt Donbászra hurcolt nőkre gondol. Lásd: BOGNÁR Zalán: *Malenkij robot*. In: Bognár Zalán (szerk.): *„Egyetlen bűnünk a származásunk volt...” Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini látgerékbe 1944/45–1955. Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 2009.*

*ítéltek egy esztendőre, de amnesztiát kaptam, nem töltöttem le az esztendő-t.*¹²⁸ „Engem az hozott haza, hogy én nem akartam ott meghalni, hát inkább haljak meg itthon. Azért jöttem haza, mert gázos volt a bánya és nem akartam otthagyni a fogamat.”¹²⁹ „Én azt mondtam, nekem az a kenyér nem kell, amit lámpával kell keresni a föld alatt 400 m mélyen. Akárhova fognak vinni, akkor is megszökök, mert én a bányában nem akartam dolgozni, mert 1,2 m alacsony volt a bánya, négykézláb kellett menni vagy 2 km-t hogy elérje lent az ember a munkahelyét és a víz úgy csepegett, hogy nem győzte az ember nyelni. Nyolc órát abban a vízben dolgozni, kijönni, menni 2 km-t míg a fürdőbe lefürdik az ember. A ruha ránk fagyott, míg ki nem olvadt, nem tudtuk levenni. Nem akartam egy tüdőbajt beszédni, meg pláne, mikor láttam, hogy beszakad a bánya, és a zápszoныfi fiút összepréselte. A börtönt biztonságosabbnak láttam.”¹³⁰

A szökevényeket az „ország munkafrontjának élvonalbeli dezertőrjeinek nevezték”,¹³¹ mindenhol vadásztak rájuk, sokat közülük még útközben elfogtak. Személyigazolvány nélkül vállalni a rendkívül kockázatos volt, szüntelenül fennállt a lebukás veszélye, mivel az állomásokon vonatjegyet csak személyigazolvány felmutatása ellenében adtak. Ráadásul a rendőrség állandó felügyelet alatt tartotta a városok vonatállomásait a szökésben lévő munkaszolgálatosok elfogása céljából, akikre – ha nem sikerült civil ruhát szerezniük – FZO-s egyenruhájuk azonnal felhívta a figyelmet. Ennél fogva a szökevények szinte soha nem a fülkében utaztak, hanem a vagonok között, az ütközőkön, a vonat tetején, ahonnan mindig leugráltak, mikor egy-egy nagyobb vasútállomáshoz érkeztek: „Elvittek 1948 októberében, de én egy hónap múlva haza is szöktem. Tizenhárom napig jöttem hazafelé vonaton: hol leugrálva a vonatról, hol aláesve, kibúvva alóla. (...) Szóval az állomásokra nem mentünk be, mert féltünk, hogy elfognak. Befelé ment a vonat az állomásra, leugráltunk, megkerültük a várost – egy-két napba került – akkor a másik végére mentünk, hogy ott majd megint felugrálunk, amikor vonat jön. Én egyszer aláestem a vonat alá

¹²⁸ Horváth Gyula (szül. 1933, Mezőgécse) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. július

¹²⁹ Blanár Dezső (szül. 1929, Csetfalva) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. június (1929)

¹³⁰ Huszti Csaba (szül. 1927, Kígyós) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. május

¹³¹ ДАЗО, Ф.2558., оп.1., оа.зб. 797., 134. Közli: ДОВГАНИЧ О. Д. – ХААНТА О. В. 2003. 112.

is. *Úgy éreztem, hogy keresztülmegy rajtam a vonat. De sikerült, és még arra a vonatra fel is ugrottam.*¹³²

A körülményes és az élelemhiány miatt is viszontagságos hazaút sokszor elhúzódott, néha egy hónapba is beletelt, míg a szökevények Kárpátaljára értek: *„Elindultam január 14-én este, február 14-én fogtak el Munkácson. Kőkényt, meg káposztát, ami kint maradt a kolhozban, a határban, levágták, és a levelet, meg a torzsáját felvettük, levágtuk, betettük a zsebbe, meg a hónunk alá. Hideg volt és ott olvastottuk ki a fagytól és azt ettük, mert kenyeret – én megmondom, úgy ahogy van – egy álló hónapig – én kenyeret nem ettem. Nem csak én, a többiek sem. Mer pénziünk nem volt, lopni nem mertünk.*¹³³

A szökés után szerencsésen hazaérkezőket a családtagjaik hónapokig rejtegették a padláson, a csűrben, pincében, az ágyban dunnában bevetve, az udvaron földbe vájt gödrökben. *„(...) apai részről volt egy nagybátyám, akit Donbászra vittek – már most a családról beszélek – nagyon sokat vittek, persze, de ő megszökött. Megszökött, mert felismerte a helyzetet, hogy nem biztos, hogy vissza fog jönni (...) Na de amilyen üldöztetésben volt sokáig! Mert sok fiatalat megbíztak ilyen besúgásra, hogy őket nem vitték el, az volt a dolga, hogy akik megszöktek, azokat súgják be. Még barát is volt közte. És a fundamentum alá, a csűrbe volt vájva egy éjjeli menedékhely neki, és ott volt, és sokszor jöttek, keresték mindenfelé, de ott nem találták meg, ahova el volt bújva. Nehéz volt így élni, és sokáig, talán másfél évig élt így, hogy odahordták neki még az ennivalót is.*¹³⁴ *„Egy falubeli egy évet volt bevájva a föld alá. Mikor előjött, akkor fogták meg. Egy káposztáshordó alatt volt egy gödör, abban volt egész nap, csak éjszakára jött fel.*¹³⁵

Az óvintézkedések ellenére is sokan a hatóságok kezére kerültek, a szervezett rajtaütésszerű razziáknak, vagy a helyi besúgóknak köszönhetően. Akiket megtaláltak, erőszakkal visszaküldték oda, ahonnan elszöktek, az ellenállókat pedig elítélték.¹³⁶ *„A szökés után bujkáltam otthon három hónapot. Soha nem aludtam otthon. Egy szerdai napon,*

¹³² Tóth Béla (szül. 1928, Kígyós) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. május (1928)

¹³³ Nagy Béla (szül. 1927, Eszény) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. március

¹³⁴ Imre Gábor (szül. 1950, Beregszász) visszaemlékezése.

¹³⁵ Tóth Béla (szül. 1928, Kígyós) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. május

¹³⁶ ДАЗО, Ф. 195, оп.23., о.д.зб. 59., 96-97. Közli: ДОВГАНИЧ О. Д. – ХАЛАНТА О. В. 2003. 112.

*ahogy dolgoztunk jönnek a vásárból hazafelé az öregemberek és mondják nekem, hogy vigyázzak, mert Beregszászban razzia volt. Hazamentem, este megvacsoráztam, lefeküdtem. Mondom egy-két óra hosszát pihe- nek, utána pedig kelek és megyek szállásra valahová az ólakba, vagy a jászlakba a tehenekhez, mert úgy virradtam ki legtöbbször, meg a nagy- nénémnél, aki az erdő alatt lakot. Sikerült, míg sikerült, de ekkor este, ekkor szerda este, február 17-én elfogtak. Elvittek Beregszászba és ezek után ítéltek három évre. De ez az ítélet is úgy ment, hogy Beregszászból elvittek Lembergbe, össze-vissza hordoztak, úgyhogy február 17-én fog- tak el és majd július 7-én ítéltek. Addig börtönről börtönre. Visszakerül- tem Makijevkára, oda, ahonnan elszöktem.*¹³⁷

A kevés szerencsével járó szökési kísérletekhez tartoztak az olyan esetek, amikor a hosszú és veszélyes út után, a sikeres hazatérést köve- tően azonnal a hatóságok kezére kerültek a fiatalok, és még egy éjsza- kát sem tölthettek a családjukkal: *„Mi nem láttunk senkit, de minket valaki csak meglátott. Vasárnap este megmosakodtam, ettünk, egyszer katonák, határőrök még akkor este kopogtatnak. Bevittek ide a határ- őrségre. Úgyhogy éjszaka itthon nem aludtunk. Hat napig utaztunk Donbászról, és egy éjszaka itthon nem aludtunk. Micsoda érzés volt!*¹³⁸

Olyan visszaemlékezéssel is találkozhatunk, miszerint a szökésben lévő, útközben elfogott munkaszolgálatosok esetében is tapasztalható volt a nemzetiségi alapon történő megkülönböztetés: *„Én elszöktem, de engem elfogtak útközbe. Nem csak engem, hanem minket, akik eljöt- tünk. Öten szöktünk, kettő azt mondta, ő görögkatolikus, ő ukrán, azo- kat elengedték. Mi azt mondtuk, mi magyarok vagyunk, minket nem engedtek.*¹³⁹

Az elfogott szökevényeket bíróság elé állították. *„Én 16 éves vol- tam, mikor börtönbe vittek. Mikor két embert a karomhoz bilincseltek, az egyiknek volt 14 év, a másiknak 13. És úgy hajtották fel az embert az autóra, mint az állatot, az nem emberhez méltó. Akkor a katona, aki a hátamnál állt, mikor hátranéztem a puskatussal hátba vágott.*¹⁴⁰

¹³⁷ Tóth Béla (szül. 1928, Kigyós) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. május (1928).

¹³⁸ Papp Ferenc (szül. 1927, Csetfalva) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. június

¹³⁹ Huszti Csaba Huszti (szül. 1927, Kigyós) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. május

¹⁴⁰ Horváth Gyula (szül. 1933, Mezőgece) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. július

Számos, a munkaszolgálat elől megszökött fiatal anyaga a KGB levéltárában van.¹⁴¹

Összegzésképpen elmondható, hogy Kárpátalja katonaköteles korú fiataljainak 1947-től újabb megpróbáltatásokkal kellett szembenéznie: a Donyec-medencében letöltendő három év munkaszolgálattal. Bár hivatalosan nem lett kimondva, hogy a bányaiüzemi munkára való kötelezés nemzetiségi alapon történt volna és kisebb vagy nagyobb mértékben a Szovjetunióban élő valamennyi nemzetiséget érintett, a mindeddig feltárt források arra engednek következtetni, hogy a Kárpátjáról kiállított kvóta jelentős részét a magyar nemzetiségű fiatalok tették ki. Sajnálatos módon mindeddig nem kerültek napvilágra olyan összesítő adatok, amely az 1947-52 között munkaszolgálatra irányítottak létszámára vonatkozna, részadatok állnak rendelkezésünkre, miszerint 1947-1949 között körülbelül 12 ezer kárpátaljai lakost irányítottak bányaiüzemi munkára a Donyec-medencébe. A munkaszolgálatot teljesítők és a lakosság emlékezetében is úgy él a munkaszolgálat, mint a málenkij robot utáni következő deportálási kísérlet, ami leginkább az 1944-es elhurcolások időbeli közelségével magyarázható, hiszen a deportáltak többsége még haza sem érkezett a lágerekből. Nem túlzás tehát az az állítás, miszerint a donbászi munkaszolgálat mindazonáltal, hogy elsődlegesen a donyeci szénmedencében dolgozó ingyen munkaerőt jelentett az iparosítást eröltetetten szorgalmazó szovjet vezetés számára, nagymértékben járult hozzá a kárpátaljai magyarság megfélemlítéséhez és meggyengítéséhez.

Szakirodalom

1. *Довганич О. Д. – Хланта О. В. Переслідування молоді за втечі зі шкіль ФЗН та за антирадянську пропаганду у військових частинах. Реабілітовані історією. Закарпатська область.* Ред.кол. під кер.: Різак, І.М. ВАТ «Видавництво Закарпаття», Ужгород, 2003.
2. *Bognár Zalán: Malenkij robot.* In: Bognár Zalán (szerk.): „Egyetlen bűnünk a származásunk volt...” Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini lágerekbe 1944/45–1955. Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 2009.

¹⁴¹ ДОВГАНИЧ О. Д. – ХЛАНТА О. В. 2003. 113.

3. **Botlik József:** *A hűség csapdájában.* Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2003. 62.
4. **Csanádi György:** *Sorsfordító évek sodrásában.* PoliPrint, Ungvár, 2004. 200-203.
5. **Kovács Elemér:** *Élőlátók.* Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993. 107.
6. **Ofcinszkij Román:** *Munkaerő-toborzás a Donbászra.* In: Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra.* Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2010.
7. **P. Panyakó Mária:** *Reggelt adott az Isten. A szenvedés évei kárpátaljai népi elbeszélésekben.* Debrecen, 1993.